

КОВАЛЬОВА Я. К.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри організації
судових та правоохоронних органів
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.97/99:343.163

ВІДМОВА ПРОКУРОРА ВІД ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Стаття присвячена дослідженню теоретичних і практичних проблем підтримання державного обвинувачення в суді та відмови від підтримання державного обвинувачення.

Ключові слова: державне обвинувачення, підтримання державного обвинувачення, відмова від підтримання державного обвинувачення, прокурор, державний обвинувач.

Статья посвящена исследованию теоретических и практических проблем поддержания государственного обвинения в суде и отказа от поддержания государственного обвинения.

Ключевые слова: государственное обвинение, поддержание государственного обвинения, отказ от поддержания государственного обвинения, прокурор, государственный обвинитель.

The article is devoted to the thesis is devoted to the research of theoretical and practical problems as to supporting state charge in court as well as refusal to support public prosecution.

Key words: public prosecution, support of public prosecution, refusal from support of public prosecution, prosecutor, public prosecutor.

Вступ. Проблемам кримінально-процесуальної діяльності прокурора в суді й таким її аспектам, як підтримання державного обвинувачення та відмова від нього, присвячені роботи багатьох учених: С.А. Альперта, М.І. Бажанова, І.В. Вернідубова, Ю.М. Грошевого, В.В. Долежана, В.С. Зеленецького, М.В. Косюти, Ю.В. Коренєвського, Я.О. Мотовиловкера, М.С. Строговича й багатьох інших, а також публікації останніх часів П.М. Каркача, О.В. Мельника, Н.О. Турман та ін. Але деякі питання відмови прокурора від обвинувачення в суді залишаються без відповіді, що негативно позначається на практичному застосуванні цього інституту.

Для підвищення ефективності інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді є потреба розроблення науково аргументованих пропозицій і рекомендацій з удосконалення законодавства, що регламентує діяльність прокурора в судовому процесі під час розгляду кримінальних проваджень, а також у разі відмови його від підтримання державного обвинувачення.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження окремих проблемних питань організації підтримання державного обвинувачення в суді й відмови від нього для подальшого підвищення ефективності інституту відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення.

Результати дослідження. Інститут відмови прокурора від обвинувачення в міжнародних системах права має давню історію. У наш час відмова прокурора від обвинувачення передбачена законодавством багатьох країн, у тому числі й країн СНД. Так, у п. 7 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) РФ передбачається: «Якщо під час судового розгляду державний обвинувач дійде переконання, що докази по справі не підтверджують пред'явлене підсудному обвинувачення, він повинен відмовитись від обвинувачення й викласти суду мотиви відмови» [1]. Закон Білорусі «Про прокуратуру» (ст. 29) також передбачає, якщо в результаті судового розгляду прокурор переконується, що пред'явлене підсудному обвинувачення не підтвердилось, він зобов'язаний від нього відмовитись [2, с. 279]. Аналогічні норми є й у законах про прокуратуру Туркменії (ст. 31) [2, с. 480], Молдови (п. 3 ст. 29) [2, с. 377] та інших країн СНД. У цих актах указується, що відмова прокурора від обвинувачення повинна бути обґрунтованою, що це обов'язок кожного державного обвинувача за наявності відповідних підстав.

У законодавстві України цей інститут передбачається в нормах КПК (ст. 340). Розкриваючи сутність відмови прокурора від державного обвинувачення, варто визначити, що це один із результатів його обвинувальної діяльності. Успішне виконання прокурором процесуальної функції державного обвинувачення в суді цілком залежить від основи обвинувачення, від зібраних по справі доказів, які підтверджують винність особи в учиненні злочину. Суккупність доказів – це один із головних чинників, що впливає на позицію державного обвинувача. Від них значною мірою залежить успішність державного обвинувачення.

Другий чинник, що впливає на позицію державного обвинувача, – це суб'єктивне ставлення прокурора до зібраних по справі доказів, їх оцінювання. Оцінювання доказів і висновки по них є найважливішим необхідним елементом кожного рішення по суті обвинувачення, що перевіряється під час судового слідства. Як наголошував В.С. Зеленецький, «за своєю природою позиція прокурора являє собою єдність об'єктивного та суб'єктивного» [3, с. 89].

Обвинувальний акт – це одна з форм закінчення досудового слідства. Прокурор на цій стадії вирішує питання про долю кримінального провадження. Якщо він затверджує обвинувальний акт і направляє провадження до суду, це означає, що зібрані по справі докази переконали його у винності особи. Внутрішнє переконання прокурора – це психологічна оцінка зібраних по справі доказів, на підставі яких орган дізнання чи слідчий установили наявність небезпечного діяння й винність особи, яка вчинила це діяння. Тому вдалою вважається авторська формула взаємозв'язку елементів механізму формування внутрішнього переконання суб'єкта кримінального процесуального доказування В.В. Вапнярчука: «Пізнано – проаналізовано на придатність – визначено істинність – сформовано суб'єктивне ставлення – продемонстровано готовність діяти» [4, с. 109].

Безумовно, варто враховувати, що переконання прокурора виникає на підставі нагляду за досудовим розслідуванням у вигляді процесуального керівництва та вивчення письмових матеріалів досудового слідства, які не завжди охоплюють усі без винятку обставини справи, всі зв'язки, не втілені в протокольних записках. Зауважимо, що Генеральний прокурор України в Наказі від 19 грудня 2012 р. № 4 гн вимагає від керівників прокуратур усіх рівнів: «У судовому провадженні в першій інстанції брати участь прокурору, групі прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво або у разі їх заміни іншим прокурорам відповідно до вимог закону» (п. 14.1) [5]. Це означає, що підтримувати державне обвинувачення може працівник прокуратури, який брав безпосередню участь у досудовому провадженні й тільки за умови його переконаності у винності підсудного. Тому варто погодитися з позицією А.І. Долгової, яка стверджує, що «навіть найсумлінніший прокурор під час затвердження обвинувального акта не може зробити твердого висновку про винність обвинуваченого, якщо він особисто не бере участі у провадженні розслідування або сам не провадив попереднє слідство по справі. Прокурор у цьому випадку може тільки констатувати, що письмові матеріали справи дають підстави вважати висновки слідчого чи органу дізнання законними й обґрунтованими» [6, с. 11–12].

Отже, можна стверджувати, що внутрішнє переконання прокурора виникає тільки за наявності переконливих, достовірних доказів винності особи в учиненні кримінального правопорушення. Таке переконання з'являється внаслідок його об'єктивної пізнавальної діяльності як результат вивчення матеріалів кримінального провадження, по якому проводилось розслідування слідчим чи органом дізнання, на підставі аналізу зібраних доказів. На цій стадії він і доходить висновку про винність чи невинуватість особи. При цьому невід'ємною частиною внутрішнього переконання повинна бути впевненість у правильності висновку, що обвинувачення дійсно доказано. Якщо прокурор у такому переконанні не впевнений, він не повинен затверджувати обвинувальний акт. Така вимога є беззаперечною, і щодо неї двох думок бути не може.

На жаль, у практичній діяльності мають місце випадки, коли прокурор іде до суду без належного переконання у винності особи. Задля забезпечення «ефективності» роботи створюються прокурорські групи не тільки по складних або резонансних провадженнях, а й майже по всіх, де фактично один працівник займається виключно процесуальним керівництвом, а інший – тільки підтриманням державного обвинувачення. По такій справі під час судового слідства, коли в дослідженні матеріалів справи беруть участь, крім державного обвинувача, потерпілий, захисник, підсудний, а також суд, впевненість у винності особи буде зовсім утрачена.

Якщо прокурор, якому доручено підтримувати обвинувачення, під час ознайомлення з матеріалами кримінального провадження дійде висновку, що винність обвинуваченого не підтверджується, він повинен відмовитися від участі в судовому розгляді й заявити про це прокурору, керівнику прокуратури. Судовий розгляд може інакше висвітлити обставини справи, надати їм зовсім іншого змісту, виявити й низку інших особливостей, що впливають на позицію обвинувача. До таких змін прокурор завжди повинен бути готовим. Все це означає, що від державного обвинувача залежить, яку він займає позицію, яких висновків він дійде, як його внутрішня переконаність у винності особи буде трансформувати в судовому процесі [7, с. 50–52]. Переконання прокурора є певним станом свідомості, в основу якого покладено знання, отримані під час дослідження доказів, розгляду кримінальної справи в суді, рівень професійної правосвідомості, соціальна спрямованість прокурора. У формуванні прокурорського переконання, звичайно, відіграють роль моральні та інтелектуальні якості прокурора, його професійний рівень, усвідомлення цілей і завдань забезпечення законності судочинства.

Тому прокурор, готуючись до судового слідства, має прогнозувати різні судові ситуації. Практика свідчить, що під час судового слідства захисники досить часто пред'являють нові докази, заявляють клопотання про допит нових свідків, а свідки, підсудні, а інколи й потерпілі змінюють свої свідчення тощо. Тому під час вивчення матеріалів провадження прокурор повинен приділяти особливу увагу клопотанням сторони захисту й обвинуваченого, які були заявлені під час досудового слідства, а також тому, як ці клопотання були вирішені слідчим. Якраз ці обставини дають державному обвинувачеві змогу прогнозувати поведінку підсудного, його версії захисту, можливість появи на стадії судового слідства нових доказів тощо.

Аналізуючи причини, що можуть вплинути на позицію державного обвинувача, можна зробити висновок, що вони майже завжди пов'язані з якістю досудового слідства, їх можна об'єднати в декілька груп:

1. Судове слідство показало, що докази, зібрані під час досудового слідства, на підставі яких прокурор планував зробити висновки про винність особи, були оцінені неправильно, без необхідної ретельності і їх аналізу.

2. У судовому слідстві виявилися нові, раніше невідомі обставини, які зламали всю систему обвинувачення, побудованого на фактах, що під час досудового розслідування не були перевірені в повному обсязі.

3. У ході судового слідства виявляються факти грубих порушень норм КПК під час проведення досудового слідства: фальсифікація, однобічність, вилучення з кримінального провадження всього, що виправдовувало б обвинуваченого, тощо.

Варто зазначити, що відмова прокурора від державного обвинувачення, а також зміна обвинувачення – це особливий процесуальний інститут, який регламентується нормами кримінально-процесуального законодавства, так само як і діяльність державного обвинувача. Норми КПК України 2012 р. регламентують усю процедуру відмови прокурора від державного обвинувачення, а також процесуальні наслідки відмови від обвинувачення для потерпілого, обвинуваченого та прокурора. За своїм змістом діяльність державного обвинувача, який відмовився від обвинувачення, має кримінальний процесуальний характер і включає в себе процесуальні дії, що визначають структуру прокурорської діяльності в суді. При цьому необхідно врахувати об'єктивні й суб'єктивні аспекти такої діяльності державного обвинувача.

Об'єктивний аспект відмови прокурора від державного обвинувачення полягає в установленні під час судового слідства фактів, які не можуть бути доказами винності підсудного, тобто встановлюють обставини, що виключають провадження по кримінальній справі. Аналогічні аспекти виявляються й у разі зміни обвинувачення, якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення.

Суб'єктивний аспект відмови від обвинувачення пов'язаний із аналізом матеріалів справи, доказів, що досліджені під час судового слідства. У процесі вивчення нових обставин, їх оцінювання й узагальнення змінюється ставлення, а отже, змінюється внутрішнє, суб'єктивне переконання державного обвинувача. Такі зміни переконання якраз і характеризують суб'єктивну сторону відмови прокурора від державного обвинувачення. Отже, суб'єктивний аспект відмови від обвинувачення та зміна обвинувачення – це особиста позиція прокурора. При цьому потрібно враховувати, що прокурор у суді здійснює обвинувальну діяльність, тому його відмова або зміна обвинувачення є можливою та необхідною, якщо він упевнений і переконаний у невинуватості підсудного. Ці висновки ґрунтуються на вимогах закону – ст. ст. 338, 339, 340 КПК України, а також ст. 22 Закону України «Про прокуратуру». Тому можна зробити висновок, що негативне суб'єктивне ставлення державного обвинувача до обвинувачення, що виражається в його переконаності в необґрунтованості обвинувачення, є однією з ознак зміни обвинувачення або відмови. Важливо зазначити, що текст вищевказаних норм цілком відповідає вимогам Рекомендації R (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи «Про роль державного обвинувачення в системі кримінального судочинства», де в п. 27 передбачено: «Державні обвинувачі не повинні починати кримінальне переслідування або продовжувати його, якщо неупереджене розслідування показало, що обвинувачення необґрунтоване» [8, с. 208].

Суттєвою ознакою відмови від державного обвинувачення є постанова прокурора про відмову від обвинувачення та припинення, згідно зі ст. 340 КПК України, обвинувальної діяльності. Разом із тим цією статтею передбачено, що прокурор у разі відмови від обвинувачення в постанові повинен викласти належні мотиви відмови та аргументи на їх підтримку. Отже, закон визначає, що відмова державного обвинувача від обвинувачення повинна бути оформлена письмово у вигляді вмотивованої постанови. У нормах КПК закріплено тільки один наслідок відмови державного обвинувача від обвинувачення – закриття провадження по справі (ч. 2 п. 2 ст. 284).

При цьому варто зазначити, що виправдувальний вирок суд може постановити лише в результаті повного судового розгляду матеріалів кримінальної справи. Аналогічні вимоги також закріплено в ст. 340 КПК України: «Якщо в результаті судового розгляду прокурор дійде переконання, що пред'явлене особі обвинувачення не підтверджується, він після виконання вимог статті 341 цього Кодексу повинен відмовитися від підтримання державного обвинувачення і викласти мотиви відмови у своїй постанові, яка долучається до матеріалів кримінального провадження». Отже, підстави для постановлення виправдувального вироку, як і підстави реалізації права прокурора на відмову від обвинувачення, виникають після судового розгляду справи, тобто після закінчення судового слідства. Однак законодавець за наявності однакових обставин передбачив різні процесуальні наслідки: у разі відмови проку-

рора від підтримання державного обвинувачення справа закривається, якщо потерпілий не бажає скористатись правом підтримувати обвинувачення (ст. 340 КПК України). Така норма КПК України суперечить ст. 62 Конституції України, де передбачено, що особа вважається невинуватою в учиненні злочину, доки її вину не буде доведено в законодавчому порядку, встановлено обвинувальним вироком суду. Іншими словами, у разі непідтвердження в суді вини підсудного в учиненні злочину суд повинен не закривати провадження по справі на підставі відмови прокурора від обвинувачення, а виносити виправдувальний вирок.

Практика застосування цих норм КПК України свідчить, що передбачене законодавством рішення про закриття провадження по справі є недосконалим і, вочевидь, недостатнім для забезпечення законності й справедливості кримінального судочинства. Як правильно зауважують В.Т. Маляренко та І.В. Вернидубов, закон розрахований на ідеальні ситуації, у тому числі на ідеального прокурора й таку ж ідеальну поведінку [9, с. 31]. На жаль, у практичній діяльності прокурора, який відмовляється від обвинувачення, і суду, який повинен закрити провадження, виникають складні проблеми, як наслідок цього, суд вимушений приймати рішення, які суперечать основним засадам судочинства. Так, норми КПК України не дають конкретних відповідей на низку питань, що виникають у зв'язку з прийняттям рішень судом першої інстанції, а саме: 1) якщо прокурор незаконно відмовляється від обвинувачення в результаті помилкового оцінювання доказів, неправильного тлумачення матеріального чи процесуального закону або зловживання службовим становищем; 2) якщо позиція потерпілого, який погоджується з постановою прокурора про відмову від обвинувачення, явно суперечить його інтересам; 3) якщо потерпілий не з'явився в судове засідання й забезпечити його явку в суд неможливо, а прокурор відмовився від обвинувачення; 4) який порядок скасування незаконної постанови суду в апеляційній чи касаційній інстанціях, коли суд прийняв таку постанову у зв'язку з відмовою прокурора від обвинувачення.

Існують й інші проблемні моменти, які, керуючись чинними нормами КПК України, неможливо вирішити. Тому ми доходимо висновку, що інститут відмови прокурора від державного обвинувачення потребує вдосконалення.

Треба також звернути увагу на відсутність у КПК України 2012 р. поняття «часткова відмова від обвинувачення», яку в науковій літературі завжди виокремлювали від зміни обвинувачення. Часткова відмова від обвинувачення має місце тоді, коли прокурор відмовляється від обвинувачення в учиненні одного або декількох злочинів, залишивши обвинувачення особи в інших злочинах. В.С. Зеленецький так визначає цей вид відмови: «Діяльність прокурора, яка спрямована на заперечення конкретної частини обвинувачення і створює зміст часткової відмови, що здійснюється прокурором у стадії судового розгляду» [10, с. 57]. У цьому випадку від прокурора надходить пропозиція про закриття справи за однією або кількома статтями Кримінального кодексу України, при цьому обвинувачення в інших злочинах не знімається.

Під зміною обвинувачення треба розуміти внесення до нього прокурором тих чи інших поправок, які впливають на сутність, обсяг чи характер обвинувачення у справі. Наприклад, вилучення епізодів із багатоепізодного злочину; вилучення кваліфікуючих ознак; зменшення обсягу обвинувачення в розмірах і наслідках; зміна кваліфікації злочинного діяння тощо [11, с. 69].

Ст. 338 КПК України, що регламентує зміну обвинувачення в суді, у п. п. 3, 4 проголошує таке: якщо в обвинувальному акті зі зміненним обвинуваченням ставиться питання про застосування закону України про кримінальну відповідальність, який передбачає відповідальність за менш тяжке кримінальне правопорушення, чи про зменшення обсягу обвинувачення, головуючий зобов'язаний роз'яснити потерпілому його право підтримувати обвинувачення в раніше пред'явленому обсязі (тобто поява в цій частині приватного обвинувачення). Суд роз'яснює обвинуваченому, що він буде захищатися в судовому засіданні від нового обвинувачення, після чого відкладає розгляд не менше ніж на сім днів для надання обвинуваченому, його захисникові можливості підготуватися до захисту проти нового обвинувачення. Тобто можна стверджувати про трансформацію часткової відмови від обви-

нувачення у зміну обвинувачення, причину настання в разі зміни однакових процесуальних наслідків із відмовою від обвинувачення.

Висновки. Ураховуючи викладене, необхідно передусім визначити поняття «відмова прокурора від державного обвинувачення», щодо якого як науковці, так і юристи-практики не мають єдиної думки. Так, В.С. Зеленецький уперше комплексно дослідив проблему відмови прокурора від державного обвинувачення й надав своє бачення її сутності. Формулювання поняття надавали й В.Т. Маляренко, І.В. Вернидубов [9, с. 37], і П.М. Каркач, розуміючи під відмовою прокурора від державного обвинувачення звернення до суду з постановою про відмову прокурора від державного обвинувачення [12, с. 149].

Не заперечуючи правильності подібних тверджень, можна зауважити, що вони мають узагальнений характер. Більш конкретне, повне й таке, що цілком відповідає змісту закону, ст. 340 КПК України, визначення було дано В.С. Зеленецьким, яке, якщо погодитись із відсутністю в нормах КПК України часткової відмови, можна переформулювати так: «Під відмовою прокурора від державного обвинувачення потрібно розуміти постанову прокурора, звернену до суду, у якій він заперечує обґрунтованість обвинувачення й мотивує неможливість його підтримання щодо обвинуваченого, фактично припиняючи продовження обвинувальної діяльності проти цієї особи, що тягне за собою закриття провадження або постановлення виправдувального вироку».

Список використаних джерел:

1. Научно-практический комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. В.М. Лебедева. – М. : Спарк, 1995. – 613 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру»: Закон України від 21.06.2001 2663-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 44. – Ст. 233.
3. Зеленецкий В.С. Понятие позиции прокурора в советском уголовном процессе / В.С. Зеленецкий // Борьба с преступностью на современном этапе : межвузовский тематический сборник. – Барнаул : Изд. АГУ, 1982. – 156 с.
4. Вапнярчук В.В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування / В.В. Вапнярчук // Юрист України. – 2014. – № 4(29). – С. 103–109.
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : Наказ Ген. прокурора України від 19.12.2012 № 4 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua>.
6. Долгова А.И. Прокурорский надзор в советском уголовном судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 715 «Уголовное право и уголовный процесс» / А.И. Долгова. – М., 1969. – 16 с.
7. Гибадуллин А. Отказ прокурора от государственного обвинения / А. Гибадуллин, З. Гатауллин // Законность. – 2007. – № 8. – С. 50–52.
8. Щерба С.П. Прокуратура в странах СНГ: правовой статус, функции, полномочия / С.П. Щерба, Т.А. Решетникова, О.А. Зайцев. – М. : Экзамен, 2007. – 558 с.
9. Маляренко В.Г. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки / В.Г. Маляренко, І.В. Вернидубов // Вісн. Верхов. Суду України. – 2002. – № 4. – С. 31–38.
10. Зеленецкий В.С. Отказ прокурора от государственного обвинения : [учебное пособие] / В.С. Зеленецкий ; Харьк. юрид. ин-т. – Х. : [б. и.], 1979. – 112 с.
11. Фаткуллин Ф.Н. Обвинение и защита по уголовным делам / Ф.Н. Фаткуллин, З.З. Зинатуллин, Я.С. Аврах. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1976. – 166 с.
12. Каркач П.М. Державне обвинувачення в суді: конституційна функція прокуратури : [навч.-метод. посіб.] / П.М. Каркач. – Х. : Право, 2007. – 207 с.

